

Svensk sammanfattning

Barnförövare och barn som vittnen: Spatialt beteende, modus operandi och minnesåtergivning

Jessica Ebberline, Institutionen för psykologi, Lunds universitet

Brott som begås mot barn har länge ansetts som ett av de grövsta brotten som finns. När ett barn blir utsatt för brott av en vuxen, främst av sexuell karaktär, är det av yttersta vikt att fånga den skyldiga så fort som möjligt. Det är anledningen till att forskning på barnförövare är så viktig. Om man genom forskning kan finna gemensamma nämnare bland barnförövaras beteende och därmed kartlägga dem, kan det underlätta och skynda på tillfångatagandet av den skyldige.

Forskning på kriminellas rörelsemönster, *spatialt beteende*, och deras specifika tillvägagångssätt, *modus operandi*, har utförts under flera årtionden och man har funnit flera intressanta och värdefulla indikationer så som att de flesta förövare begår brott i sina hem eller i närheten av sina hem (eller annan bas, så som arbetsplats) (Brantigham & Brantigham, 1993 a, b; Beauregard et al., 2005; Canter, 2003; Canter & Youngs, 2008a; Leclerc et al., 2005; Proulx & Ouimet, 1995). Som ett led i detta kartläggande av förövaras beteende har man börjat kombinera olika forskningsdiscipliner som psykologi, geografi och teknologi. Studiet av spatialt beteende utgör grunden inom det som kallas *geografisk gärningsmannaprofilering* (t.ex. Canter, 2003; Rossmo, 2000), där man gör statistiska analyser av mänskligt beteende och applicerar det på kartor för att på så vis kunna minska ner det sökområde som polisen måste söka igenom för att finna var den skyldige bor eller har sin bas.

Forskare inom geografisk gärningsmannaprofilering har utvecklat avancerade dataprogram som är baserade på antaganden om *distance decay*, vilken antar att en brottsling oftast begår brott nära sitt hem/bas och att sannolikheten för att begå brott minskar med avståndet från den punkten (Brantigham & Brantigham, 1993a; Canter, 2003; Canter & Hammond, 2006). Dessa dataprogram omvandlar geografiska koordinater till sannolikhetsområden på en karta, det vill säga programmet föreslår var man kan börja söka efter en misstänkt. Detta kan vara av stor vikt för polisen då de kan minska ner antalet misstänkta genom att använda ett

sådant program. Det är dock viktigt att notera att ett sådant här dataprogram ska användas i kombination med övriga faktorer som ingår i en polisundersökning (t.ex. forensiska bevis, kunskap om det geografiska området, erfarenhet).

Det är även viktigt att inte glömma barnens roll i detta sammanhang. Om ett barn blir utsatt för eller bevittnar ett brott, kan man då lita på dess vittnesmål? Det finns mycket forskning på barns minne och deras tillförlitlighet som vittne (t.ex. Ceci & Bruck, 1995; Saywitz & Camparo, 1998). Flertalet studier visar att barn faktiskt kan vara jämförbara med vuxna (t.ex. Granhag et al., 2004; Allwood et al., in press). Ett vanligt misstag som vittnen gör är att de är överkonfidenta gällande deras svar, det vill säga de tror att det de säger är korrekt när det inte är det. Är man underkonfident är det tvärtom, man tror man har fel när man har rätt. I studie I i denna avhandling, undersökte jag okända barnförövares modus operandi och spatiala beteende. I studie II undersökte jag modus operandi och spatialt beteende hos en gärningsman som ringt obscena telefonsamtal till barn. I studie III undersökte jag barns minne och konfidensbedömningar.

Studie I

Forskning på spatialt beteende hos barnförövare har visat att de flesta begår sina brott nära eller i sina hem (Beauregard et al., 2007; Beauregard et al., 2007; Ouimet & Proulx, 1994). En förklaring till varför det är på detta viset är att hemmet har flera fördelar jämfört andra brottsplatser. Ett exempel på en sådan fördel kan vara att barnet känner sig mer säker och bekväm i en hemmamiljö, och att det då skulle göra det enklare att övertala barnet att delta i sexuella aktiviteter (Leclerc et al., 2008).

Forskning har även visat på ett positivt samband mellan våld och avståndet som färdats till brottsplatsen (Beauregard et al., 2005). Detta innebär att ju längre en barnförövare har åkt för att begå brottet, desto mer våld tenderar att användas. En förklaring till detta fenomen kan vara att barn inte är så villiga att hoppa in i en främlings bil och att en gärningsman måste vara snabb när han tar ett barn så att barnet inte hinner göra motstånd. Det vill säga att han tvingas använda mer våld än om han hade lurat med barnet till sitt hem istället.

Barnförövare använder sig av flera olika metoder och strategier för att lura till sig nya offer. Proulx och Ouimet (1995) listar fyra rationella val som en barnförövare antas göra som ett led i deras brottsprocess. (1) Först handlar det om att välja ett jaktområde (d.v.s. platser eller område där det är sannolikt att potentiella offer finns), så som arbetsplats, offrets hem eller lekplats etc. (2) Det

andra valet rör tidpunkten för brottet, när han ska begå sitt brott eftersom barn inte är ute ensamma på nätterna till exempel. (3) Det tredje valet berör val av offer, det vill säga vilka sexuella preferenser barnförövaren har, så som kön, ålder, hårfärg etc., men även hur sårbart offret är. (4) Det fjärde valet handlar om vilken närmande strategi förövaren tänker använda sig av, så som hur han ska ta första kontakten och sedermera initiera sexuella handlingar. Det är viktigt att notera att dessa fyra strategier inte kan appliceras på alla barnförövare och att det inte alltid sker i ovannämnda ordning, men det är strategier som forskning visat att de använder sig av i en eller annan utsträckning.

De olika strategier en barnförövare använder sig av kallas för *grooming* strategier (Singer et al., 1992), vilka alla går ut på att förföra offret. De vanligaste strategierna som används är manipulation, hot, förförelse och mutor eller gåvor (så som pengar). Tidigare studier har visat att de barnförövare som använder sig av manipulativa strategier, oftast begår sitt brott inomhus och främst i sitt eget hus eller på arbetsplatsen (Beauregard et al., 2007).

Enligt Beauregard et al. (2005) finns det en brist på studier som fokuserar på sambandet mellan *modus operandi* och avstånden som färdats, det vill säga det spatiala beteendet hos sexualbrottslingar. I studie I studerades okända (ej släkt eller familj) barnförövarers *modus operandi*, så som grooming strategier, och var de begick sina brott. Brott som begås av okända förövare anses vara mest svårlosta, och därför behövs mer forskning på den typen av brott. I studie I, undersökte jag 70 fall (70 barn) av barnövergrepp, begångna av 26 okända barnförövare (alla män). Dessa brott begicks mellan år 2000–2005, och offren var både flickor och pojkar. Resultaten analyserades bland annat med hjälp av *multidimensional scaling* (MDS), en metod som på ett överskådligt sätt kan visa samband och relationer mellan olika variabler.

Resultaten visade att majoriteten av gärningsmännen begick sina brott i eller i närheten av sina hem. I alla de fall där brotten skedde i gärningsmannens hem, använde han sig av mutor för att locka till sig barnen. Det vanligaste lockbetet var pengar, som erbjöds i utbyte av sexuella tjänster. En annan strategi som var vanlig bland gärningsmännen var att de uppträdde vänligt mot offret, ofta tog de kontakt genom att gå fram och fråga om något (t.ex. vägbeskrivning). Vissa gärningsmän fick tidigare offer att rekrytera nya offer via skolan, genom att erbjuda pengar.

Vidare visade resultaten att våld endast användes i fem av de 70 fallen, vilket kanske kan förklaras av tidigare studiers resultat att våldet ökar med avståndet från hemmet. Den vanligaste sexuella handling som utfördes i studie I var beröring, utanpå eller innanför kläderna av offret, så som smekningar och kel. Ett intressant

resultat var att de gärningsmän som hade egna barn, utförde mindre allvarliga handlingar så som smek och kel, medan de som inte hade egna barn begick grövre brott som oralsex eller masturbation. Intressant var också att ju äldre gärningsman, desto yngre var offret.

Studie II

Människor har så kallade mentala (kognitiva) kartor över vår omgivning. Dessa kartor representerar våra dagliga rutiner och i takt med att vi får ny information så ändras de över tid (Canter & Youngs, 2008a; Godwin, 2001; Kitchin, 1994). Om två personer ombeds rita varsin karta över samma by, så skulle de se olika ut på grund av att alla människor har sin egna, unika bild av sin omgivning. Dessa spatiala funktioner har en väsentlig roll i forskningen om kriminellas spatiala beteende, då de kan ge hänvisningar om var en gärningsman bor eller till och med var nästa brott är sannolikt att ske, och sambandet mellan dessa (Canter, 2003; Canter & Youngs, 2008a, b).

Forskare (t.ex. Beauregard et al., 2007) hävdar ett behov av mer forskning på sexualbrottslingars geografiska beteende. Framförallt behövs mer forskning på sambandet mellan deras kriminella och geografiska beteende, för att man på så vis ska kunna utveckla nya utredningsmetoder att jobba efter inom polisen (Beauregard et al., 2007).

Spatialt beteende hos kriminella ligger till grund för det som kallas geografisk gärningsmannaprofilering och de speciellt framtagna dataprogram som används vid denna typ av profilering. Vid geografisk gärningsmannaprofilering, analyserar man avstånden mellan brottplatserna och en möjlig plats för gärningsmannens hem eller bas, för att hitta spatiala medelvärden och standardavstånd mellan dessa platser. Detta gör man för att kunna se var det är mest sannolikt att nästa brott sker och var det är mest sannolikt att gärningsmannen bor eller har sin bas/utgångspunkt (Canter, 2003; Levine, 2002; Rossmo, 2000). Om man därtill kombinerar den kunskapen med fakta om hur det geografiska området faktiskt ser ut (t.ex. var sjöar ligger, var vägar finns, närhet till motorvägar etc.), så får man ännu bättre och mer relevanta resultat.

De flesta studier som hittills gjorts inom geografisk gärningsmannaprofilering har utförts på brott med fysiska brottsplatser, det vill säga brott där det har skett en interaktion mellan gärningsman och offer. Så vitt jag vet har endast en studie utförts på ett fall med en icke-fysisk brottsplats, ett fall av obscena telefonsamtal till kvinnor i England (Canter, 2003). Det behövs mer forskning på detta, vilket ledde

till att jag i studie II undersökte ett fall av obscena telefonsamtal till barn, vilket kan klassas som ett icke-fysiskt brott då det inte skett en fysisk kontakt mellan gärningsman och offer. Gärningsmannen var en man i 30-års åldern och han ringde obscena samtal till 86 barn under år 1999–2000. Mannen var vänlig i telefonen och utgav sig för att göra en undersökning om barn- och ungdomars sexliv, på uppdrag av ett universitet. Han fann de flesta telefonnumren via tidningsannonser, framförallt annonser om barncyklar till salu.

Som nämndes ovan har det utvecklats flera olika avancerade dataprogram som ska främja bearbetningen av spatiala data vid geografisk gärningsmannaprofilering. I studie II valde jag att använda Dragnet (utvecklat vid the Centre for Investigative Psychology vid Liverpools universitet av Canter et al., 2000), där syftet var att se om programmet kunde vara lika effektivt i ett fall av ett icke-fysiskt brott, som det visat sig vara vid fysiska brott (Bernasco, 2007; Canter & Hammond, 2006; Canter et al., 2000), och i ett fall av obscena telefonsamtal (Canter, 2003). Grundprincipen med Dragnet är att programmet beräknar var det är mest sannolikt att en gärningsman har sitt hem/bas, och det producerar en sannolikhetskarta med ringar i olika färger för att indikera detta. Rött markerar den innersta cirkeln, där det är mest sannolikt att gärningsmannen bor, sedan rosa, ljusgrönt etc., och ett "H" som markerar hemmet om man vet det på förhand. Adresserna från alla 86 barn och gärningsmannen, omvandlades till koordinater (baserat på longitud och latitud) och analyserna gjordes i Dragnet.

Resultaten visade att Dragnet kunde förutspå i vilket område mannen bodde (i detta fall var det känt vilken adress han hade när analyserna gjordes, då fallet var löst). Dragnet placerade mannens hem i den näst innersta cirkeln (rosa), vilket innebär det område med näst störst sannolikhet att innehålla hans hem/bas. Detta resultat indikerar att Dragnet kan användas även i fall med icke-fysiska brottsplatser. Datan delades även in i tidsperioder, efter när mannen gjort samtalen (jan–jul 1999, aug–dec 1999, jan–jul 2000 och aug–dec 2000). Enligt Dragnets analyser visade det sig att mannen börjat ringa barn i närheten av sitt hem för att därefter ringa barn längre ifrån, och slutligen i slutet av 2000, börja ringa barn alldeles i närheten av sitt hem igen. Dessa resultat indikerar att det kan vara användbart att använda ett dataprogram, som Dragnet, vid olika typer av brott för att hantera en större mängd data och få en överskådlig bild av var man eventuellt kan påbörja sökandet av en gärningsman. En sök-kostnads analys (ett index baserat på de proportioner av området som måste genomsökas för att hitta gärningsmannens hem/bas) gjordes också, vilket visade att endast 6 % av hela sökområdet behövde sökas igenom för att finna gärningsmannens bas/hem.

Studie III

Forskning på barns vittnesminne har sitt fokus på själva frågeformatet, alltså *hur* man ska fråga för att få fram så mycket korrekt information som möjligt. Studier har visat att barn är känsliga för suggestibilitet och det är därför som frågeformatet är viktigt vid intervjuer med barn (Lamb et al., 2003; Pezdek & Roe, 1997; Quas & Schaaf, 2002; Quas et al., 2007). De två frågeformat som är mest diskuterade inom intervjutekniker för barn är fri återgivning (där barnet fritt får återge från minnet med egna ord) och fokuserade frågor (frågor som ofta innehåller två svarsalternativ, som till exempel ja/nej eller blå/röd).

Tidigare forskning har visat att både barn och vuxna tenderar att ha en övertro till vad de minns, det vill säga att de tenderar tro att de har fler korrekta svar än de faktiskt har. Detta fenomen kallas för överkonfidens. Motsatsen kallas för underkonfidens, och innebär att man tenderar tro att man har fler fel/misstag än man faktiskt har (Allwood et al., 2006; Juslin et al., 1996). Ett exempel på detta är att om man tror man har 100 % rätt på alla sina svar, och det visar sig att man faktiskt har alla rätt, då uppvisar man det som kallas för perfekt realism (man har en realistisk uppfattning om sin minnesförmåga).

Den vanligaste metoden för att studera barns vittnesminne, är att visa en videofilm som de sedan får återge vid ett senare tillfälle (t.ex. Ackil & Zaragoza, 1995, 1998; Roebers & Schneider, 2000). Det har debatterats om det är en bra metod för att spegla verkliga händelser, men av etiska, praktiska och metodologiska skäl så anses det som en användbar metod. Dessutom kan ett barn komma över barnpornografiskt material, som oftast finns i form av videofilmer eller bilder.

I studie III fick deltagarna (8-9 åringar, 12-13 åringar och vuxna) se en film som hade ett tema av en klassisk barnförövar strategi, nämligen en man som går omkring i en park och letar efter sin försvunna hund (detta är en strategi många barnförövare har använt sig av för att kunna lura med sig barn). Mannen i filmen frågar både barn och vuxna som befinner sig i parken om de sett hans hund. Av etiska skäl kunde mannen i videon inte lura med sig ett av barnen. Syftet med filmen var att se om barnen kunde minnas hur mannen såg ut, vad han hade på sig och liknande.

Proceduren för experimentet var som följer: barnen såg filmen (ca 4 min), en vecka efter det fick de göra enskilda intervjuer med fri återgivning (berätta med egna ord allt de mindes om filmens innehåll) och efter det fick de fylla i en enkät med frågor om filmen med två svarsalternativ per fråga (t.ex. Vilken färg hade mannens tröja? Röd/Blå). Svaren från intervjun och enkäten transkriberades över

på ett nytt formulär under en veckas tid och med på det nya formuläret fanns en konfidensbedömningskala som gick från 0–100 %. Femtio procent innebär att man gissat, 100 % betyder man är helt säker på att svaret är korrekt och 0 % betyder man är helt säker på att svaret är fel. En vecka efter att intervjun/enkäten fick varje barn två nya individuella formulär med deras svar från föregående vecka, nu med konfidensbedömningskalan under varje svar. De fick klassa alla svar enligt den skalan.

Svaren analyserades sedan med kalibreringsmått, en typ av mått som mäter relationen mellan konfidensbedömning och korrekthet i varje svar. Perfekt kalibrering uppnås om man har en korrekthetsnivå på 70 % och har bedömt varje svar med 70 % konfidens.

Resultaten i studie III visade att den yngsta åldersgruppen visade perfekt realism (d.v.s. ingen överkonfidens) i deras konfidensbedömningar vid fri återgivning. De yngsta barnen visade sig ha nästintill lika hög korrekthet som de vuxna vid fri återgivning, men de hade mindre kompletta svar än de vuxna. Alla tre åldersgrupper visade sämre realism för de fokuserade frågorna (enkäten). Resultaten indikerar att barn så unga som 8-9 åringar kan vara likvärdiga vittnen till vuxna vid fri återgivning, i alla fall vid fri återgivning av händelsen.